

ČERNOBÍLÉ VIDĚNÍ KONFLIKTŮ – DOPAD PROPAGANDY NA CIVILNÍ OBYVATELSTVO

BLACK AND WHITE VIEW OF CONFLICTS – IMPACT OF PROPAGANDA ON CIVILIANS

Jan SMETANA¹

SUMMARY:

This paper is interested in propaganda and its impact on civilians primarily during conflicts. To look at the propaganda in the context of the Ukrainian war is the main goal of this paper. Propaganda is one of the important part of not only every war but every conflict. It is non-lethal weapon of the enemies and the civilians are usually the strongly targeted by propaganda. Their protection against propaganda is important as their protection against classical lethal weapons. Especially nowadays, medias and internet play more and more important role in the enlarging of the propaganda. Question of the protection of the civilians is very important for the crisis management. Nevertheless, really successful protection against the propaganda (especially nowadays) is possible in the long term horizon, only. This paper tries to describe the most important aspects of the nowadays propaganda and show the possibilities of the protection against it.

KEYWORDS: Civil protection, Conflict, International Relations, International Security, Propaganda, Russian Federation, Ukraine, War

ÚVOD

„Ve válce umírá pravda jako první“ [1], jsou slova, která vystihují nejen zaměření tohoto článku, ale především realitu využívání válečné propagandy a jejího působení na civilní obyvatelstvo. Tento článek se zaměřuje na zachycení obecného využití propagandy se zaměřením na současnou válku na Ukrajině. Právě zde hraje propaganda důležitou roli nejen z důvodu ovlivňování domácího obyvatelstva, ale rovněž zahraničního veřejného mínění, včetně mínění zahraničních politiků a diplomatů, což má opět zpětný efekt na dění na Ukrajině.

Cílem článku je ukázat některé konkrétní příklady propagandy jako takové (nikoliv, která tvrzení jsou propagandistická a která nikoliv) a jejího využití ve válce na Ukrajině, stejně jako nebezpečí plynoucího ze zjednodušeného prezentování i vnímání skutečností, které se tak proměňuje v propagandu. Článek je psán s přesvědčením, že kritické vnímání zprostředkovaných informací a vlastní názor může být účinným prostředkem pro eliminaci dopadů propagandy, která představuje účinnou zbraň v rukou zneprátených stran.

Tyto strany propagandu šíří nejen pomocí speciálních vojenských prostředků (munice s propagačními letáky), ale především prostřednictvím médií a internetu. Dopad správně cílené a psychologicky propracované propagandy tak může být v masovém měřítku dosti rozsáhlý a dopad této propagandy může sehrát klíčovou roli nejen pro situaci na „domácí frontě“, ale rovněž pro aktivitu mezinárodního společenství, neboť politici potřebují hlasy svých voličů a ti jsou ovlivňováni právě médii, tudíž možnou propagandou.

Tento článek se snaží ve svém důsledku nejen ukázat skutečnosti, ale především ukázat možný obecný způsob ochrany před působením propagandy a poskytnout určitá vodítka pro řešení zmíněné problematiky v rámci krizového řízení a ochrany obyvatelstva. Největší problém však je ten, že podle výchozí teze významnou část ochrany proti propagandě má v rukou samo obyvatelstvo svým přístupem a znalostí historie vlastního národa a státu. Státní složky mohou působit pouze proti nejvýraznějšímu silovému působení (např. umlčení dělostřelectva nebo eliminaci letectva

¹ Jan Smetana, kpt. Mgr., České vysoké učení technické v Praze, Fakulta biomedicínského inženýrství, nám. Sítná 3105, 272 01 Kladno, e-mail. smetaja8@fbmi.cvut.cz.

používajícího munici s propagandistickými letáky, rušení propagandistického radiového vysílání nebo šíření vlastní propagandy). Mnohdy je však šíření propagandy nenápadné, těžko definovatelné a odhalitelné, na hranici pouhého zamlžování skutečností, uvádění nepřesností a „opomenutí“ některých skutečností. Proti takovému šíření propagandy se systémově bojuje jen velice těžko.

V tomto článku bude použita metoda obecného popisu některých prvků propagandy a následná konkretizace některých vybraných příkladů ze současné války na Ukrajině. Celý článek bude zapadat do rozsáhlejšího výzkumu, kdy se autor věnuje způsobu vedení informační války na Ukrajině a jejímu dopadu na tamní civilní obyvatelstvo.

Ze závěrů tohoto článku lze vycházet při všeobecném obranném plánování, kdy je třeba řešit ochranu obyvatelstva před nepřátelskou propagandou, neboť závěry jsou platné obecně, nejen na konkrétním, zde uváděném příkladu Ukrajiny. V takovém případě je však třeba některé zde vyslovené teorie ještě ověřit kvantitativně bohatším výzkumem a potvrdit jejich všeobecnou platnost.

1. CO JE TO PROPAGANDA?

Začátek tohoto článku se zaměřuje především na zodpovězení jednoduché otázky, zabývající se tím, co to propaganda vlastně je a stručně ukazuje určité základní historické skutečnosti. Rovněž se snaží ukázat význam propagandy v kontextu ochrany obyvatelstva, mezinárodních vztahů a bezpečnosti, neboť tyto prvky spolu v tomto případě úzce souvisí.

Výraz „propaganda“ je odvozen od papežské kongregace „De propaganda fide“, znamenající „Pro šíření víry“. Naopak „černá propaganda“ má za cíl šířit dezinformace s cílem ukázat protivníkovu negativa. V podstatě se jedná o politickou nebo náboženskou agitaci. Propaganda se dočkala největšího rozmachu v Německu během obou světových válek. Za první světové války byla propaganda v Německu organizována zpravodajsky pod oddělením „IIIb“ generálního štábu. Cílem byl propagační tisk a cenzura. Hlavními cíli propagandy bylo jednak ovlivňování a jednak odpírání informací. Ještě většího významu i rozměrů dosáhla propaganda v Německu za druhé světové války, kdy bylo zřízeno ministerstvo propagandy vedené Josefem Goebbelsem.

Ten nebyl v podřízenosti žádné zpravodajské služby, nicméně úzce spolupracoval s ministerstvem zahraničí, velením SS (Schutzstaffel) nebo SD (Sicherheitsdienst) [2].

Propaganda sehrála svou významnou roli i v dalších válkách 20. století, včetně studené války. A podle všeho hraje svoji neopomenutelnou úlohu i ve válkách ve století 21., kdy lze (alespoň v těch vyspělejších zemích) sledovat válku prostřednictvím moderních technologií téměř v přímém přenosu.

Význam dopadu válečné propagandy (nebo obecně propagandy násilí) na civilní obyvatelstvo zachytil například M. Chemyakin, pomníkem „Děti jsou oběťmi neřestí dospělých“ (obr. 1), umístěném v Moskvě, na kterém znázornil propagandu násilí v podobě jedné z postav, ztvárňující neřesti dospělých, kterými děti ve světě nejvíce trpí (mj. znázornil dětskou práci, válku, prostituci, a další). Chemyakin znázornil u postavy ztvárňující propagandu násilí propagaci zbraní a několik propagandistických knih, z nichž první knihou je „*Můj boj*“ od A. Hitlera. Autor tak poukazuje na nebezpečí propagandy, jejíž význam umístil mezi nejnebezpečnější faktory ohrožující civilní obyvatelstvo, v tomto případě ztvárněné jeho nejzranitelnější součástí, kterou jsou děti. Právě děti, které v dětském věku nebo v některých zemích i ve věku dospívání neumí číst, jsou závislé na interpretaci zpráv a informací od dospělých (rodičů, starších sourozenců, kamarádů...) a samostatně neumí odlišit pravdu od lži. Zároveň díky nedostatku vlastních zkušeností neumí často spojit získané informace do souvislostí a jsou proto propagandou nejvíce zranitelné.

Objektivní vnímání propagandy i pravdy je však často velice složité, neboť jak pravil sám G. Kennan: „O tom, co je pravda a co lež, tady rozhodují lidé“ [3].

Efektivita propagandy však závisí na několika faktorech, kterými není jen její kvalitní zpracování, ale jde především o maximalizaci efektu a minimalizaci nákladů, což je důležité především ve válečných rozpočtech. Z tohoto hlediska je dnes (především ve vyspělejších zemích) nejúčinnějším nástrojem propagandy internet (za předpokladu, že to válkou zasažená infrastruktura dovolí), kdy náklady na zřízení internetových stránek jsou minimální a šíření všemi směry je téměř zaručeno.

Obrázek 1. Děti jsou obětmi neřestí dospělých: Propaganda násilí [4]

Právě v internetovém prostředí, kde je nesčetné množství různých zdrojů šířících opačné informace jsou zvýšené nároky na selekci informací čtenářem. Z toho vyplývají zvýšené nároky na jeho intelekt, znalost problematiky a vlastní nezaufatost. Jak je uvedeno výše, právě v internetovém prostředí jsou děti nejohroženější skupinou lidí. Navíc právě na děti je často cílená propaganda v podobě počítačových her, nebo pohádek, která na první pohled nevinným způsobem ukazuje dětem, kdo je „dobrý“ a kdo „špatný“, přičemž téměř nikdy se nelze na problematiku dobra a zla dívat takto zjednodušeně. To platí zejména v případě konfliktu na Ukrajině, kde díky korupci a boji o moc trpí opět ti nejvíce zranitelní, civilní obyvatelstvo, potažmo senioři a děti.

2. MODERNÍ NÁSTROJE PROPAGANDY A JEJÍ VNÍMÁNÍ CIVILNÍM OBYVATELSTVEM

Tato část článku se věnuje vybraným nástrojům propagandy a jejímu vnímání civilním obyvatelstvem. Na jejím základě pak mohou být vyjádřeny určité možnosti jak efekt nepřátelské propagandy co nejvíce omezit.

Pro porozumění problematiky propagandy je nezbytná alespoň základní znalost jejích nástrojů. Pokud opustíme metody používané

na bitevních polích v podobě speciální munice s propagandistickými materiály nebo vyzývání vojáků druhé strany fronty ke kapitulaci nebo přeběhnutí (metody zaměřené především na ovlivňování vojáků nasazených na frontě), můžeme se zaměřit na moderní a sofistikované nástroje, mezi které patří média a internet. Cílovou skupinu této propagandy představuje právě nejvíce civilní obyvatelstvo. Použití těchto nástrojů je podmíněno určitou technickou vyspělostí cílových osob a funkcí infrastruktury v oblasti nasazení (mj. fungující internetové připojení).

Pro tvůrce jakékoliv propagandy je nezbytná znalost prostředí, ve kterém má jejich propaganda působit. Jde o využití psychologie v daném prostředí. To souvisí s historickými, kulturními, technickými a dalšími faktory. Pokud se podíváme na působení propagandy v zahraničí, hraje dnes klíčovou roli internet. Propaganda šířená prostřednictvím internetu je relativně levná a velice účinná, vzhledem k jeho masovému rozšíření po celém světě. Nesmí však být opomenut problém méně rozvinutých zemí a oblastí, kde je internet nedosažitelný nebo oblasti, kde internetové pokrytí bylo díky válečným událostem zničeno a tudíž v těchto oblastech je role internetové propagandy přirozeně snížena, pokud zde vůbec je.

Pokud se zabýváme situací na Ukrajině a ruskou zahraniční politikou, stojí za zmínku příklad videoklipu na veřejném serveru YouTube. Zde se objevil klip s názvem „Ruský okupant“, kde jsou popisovány různé historické události, ve kterých Rusko (Sovětský svaz) sehrál zásadní roli. Klip vyznívá tak, že například Sovětský svaz obsadil za druhé světové války Německo v rámci osvobozovacích operací, za což se pak omluví slovy: „Promiňte, jsem ruský okupant.“[5] a klip tímto způsobem pokračuje dále.

Existuje však druhý podobný klip s názvem „Ruský okupant – bez cenzury“ [6]. Zde je využit první klip s tím, že je po každé původní části vložena část nová, která ukazuje tzv. pravdu. Tedy u příkladu druhé světové války hovoří o tom, že tento okupant nedal světu nic jiného, než války a agrese. Údajný autor prvního klipu, Evgeny Zhurov se distancuje od jakéhokoli napojení na ruské vládní kruhy a vše prý realizuje z vlastního nadšení. Autor druhého klipu je anonymní, avšak v hlavičce autora je výrazná ukrajinská vlajka s ukrajinským státním znakem. První klip byl publikován 27. 2. 2015 a shlédlo ho 9 299 164 lidí (ke dni 18. 9. 2016), zatímco druhý klip byl publikován 10. 3. 2015, tedy zhruba po 14 dnech, ale shlédlo ho za téměř stejnou dobu pouze 213 464 diváků (opět stav k 18. 9. 2016).

Tento článek nemá za cíl hodnotit, který klip je pravdivý, ale poukázat na evidentní propagandistickou akci, kdy krátce po uveřejnění jednoho klipu prezentujícího určité skutečnosti (údajně nezávisle) se objeví druhý klip (otevřeně se hlásící k zemi, která je nepřátelská vůči zemi prezentované v prvním klipu) prezentující první klip jako zcela lživý. Zajímavostí je rovněž divácký neúspěch druhého klipu, ze kterého lze usuzovat, že klíčový význam z hlediska propagandy má prvně uveřejněná informace (ať už je pravdivá, či nikoliv), zatímco později uveřejněná informace (kontra-propagandistická) má efekt významně nižší. Patrně jde rovněž o psychologický efekt, kdy prvně uveřejněná informace vzbudí zájem a dostane se lidem do podvědomí, kde zůstane navzdory pozdějšímu uveřejnění informace opačné. Ta již není „divácky“ tolik atraktivní jako informace první a není tudíž ani tolik vyhledávána a šířena, což dokládá minimální počet stažení druhého klipu. Proti tomuto druhu propagandy jsou demokratické státy prakticky bezbranné, neboť se proti ní nelze bránit jinak, než blokováním daných internetových stránek, což je v rozporu

s demokratickými principy. Alternativu tvoří vytvoření klipu ukazující ten první jako propagandistický a vylhaný. Jak však ukazuje uvedený příklad, pokud bychom teoreticky připustili propagandistickou účelnost prvního klipu, tak ten druhý (kontra-propagandistický) se prakticky zcela míjí účinkem. V případě, kdy bychom připustili pravdivost prvního klipu a druhý bychom označili za propagandistickou akci, mohli bychom sledovat nízkou efektivitu této akce, na jejímž základě bychom mohli postavit tezi, kdy se není třeba zvlášť znepokojovat propagandistickou akcí reagující na dřívější uveřejnění pravdy. Pro aplikaci té teorie do systému krizového řízení by však bylo třeba ověřit její pravdivost na větším množství příkladů.

Pokud se podíváme na události na Ukrajině, za pozoruhodné stojí zmínka o převratu a jeho aktérech. Ti jsou na jedné straně nazýváni hrdiny a bojovníky za svobodu, na straně druhé jsou označovány za teroristy nebo extremisty. Samotný převrat je pak nazýván jako revoluce vedoucí ke svobodě na straně jedné nebo naopak za protiústavní převrat na straně druhé. Skutečností však zůstává (když opět pomineme otázku, které tvrzení je pravdivé), že na Majdanu proběhly rozsáhlé násilnosti, za významné podpory pravicových extremistických skupin, používajících otevřeně banderovské fašistické prapory (červenočerné), jak to ukázaly tehdejší fotografie, které byly prezentovány po celém světě (obr. 2).

Podivuhodná však je skutečnost, že nikdo ze západních podporovatelů převratu (včetně diplomatů) se této problematice příliš nevěnoval a tato skutečnost byla víceméně ponechána bez povšimnutí. To platí o mezinárodním prostředí i o prostředí českém, v němž je extremismus považován přímo za jednu z bezpečnostních hrozeb a Česká republika si dokonce stanovuje za cíl „...důsledné odhalování a postihování projevů extremismu...“ [7].

Příklad, kdy propagandě napomáhá neznalost vlastní historie ukazuje i současné vnímání S. Bandery jako hrdiny [8], zatímco skutečností zůstává, že jeho zločinná Organizace ukrajinských nacionalistů sice stála v čele partyzánské armády za druhé světové války, ale jejím cílem bylo zbavení Ukrajiny národnostních menšin, především Poláků a Židů, k čemuž ji cvičila samotná německá armáda [9].

Obrázek 2. Červenočerné prapory po boku státních vlajek Ukrajiny a EU na Majdanu [10]

Častým příkladem vstřebávání propagandy obyvatelstvem je zjednodušování skutečností, zatímco realita je mnohem složitější a proto také hůře představitelná. To se týká především méně vzdělané části obyvatelstva, včetně mládeže, která ještě nemá dostatečné školní (případně univerzitní) znalosti a té části seniorů, která je technicky méně schopná vyhledávat složitější souvislosti pomocí moderních výpočetních technologií a raději dají přednost jednoduše podané informaci.

Složitost skutečné historické reality je vidět na příkladu bývalého sovětského prezidenta M. Gorbačova, který získal v roce 1990 Nobelovu cenu za mír [11]. Zajímavostí však je, že v dnešní době, kdy se v médiích běžně hovoří o ruské anexi Krymu, tento držitel Nobelovy ceny za mír, oficiálně schvaluje tuto tzv. ruskou anexi Krymu, i když je jinak odpůrcem současného ruského prezidenta V. Putina a jeho režim považuje za nedemokratický s prvky stalinského režimu [12]. Tímto je poukázáno na složitost vnímání reality s uvedením příkladu, kdy realita není ani „bílá“, ani „černá“, ale mnohem složitější.

3. OCHRANA OBYVATELSTVA PŘED DOPADY PROPAGANDY

Smutnou skutečností válečných konfliktů od starověku do současnosti je zvyšující se trend postihování civilního obyvatelstva (navzdory snahy mezinárodních organizací civilní obyvatelstvo chránit). Ve většině válek ve starověku i středověku stály proti sobě na poli

šiky vojáků, kteří se utkali v boji. Čím však doba postupuje, tím více války postihují i civilní obyvatelstvo (jako např. bombardování měst za druhé světové války).

Pro příklad lze srovnat počet civilních obětí války v Afghánistánu (od 1. 1. 2009 do 30. 6. 2016), kdy OSN uvádí 22 941 mrtvých a 40 993 zraněných [13], zatímco Spojené státy Americké ve stejné době ztratili v uvedeném konfliktu přibližně 1 754 vojáků [14] (záměrně zde není uveden příklad Ukrajiny, neboť počítání obětí na Ukrajině je opět výrazně složitější problém a v tomto konkrétním případě jde o pouhý ilustrativní příklad). Toto je příklad použití klasické letální síly vůči civilnímu obyvatelstvu. Propaganda nemá však takovýto letální účinek, tím hůře se její účinky na civilní obyvatelstvo měří a hodnotí. Nicméně na základě čísel účinků letálních zbraní lze vyslovit tezi, podle které se válčící strany nebudou zdráhat přímo a cíleně zasáhnout civilní obyvatelstvo propagandou, nemající přímý smrtící účinek v případě, ve kterém se nezdárá použít klasické letální zbraně s takovým rozsahem zasažení civilního obyvatelstva. Zjištění konkrétní míry zasažení civilního obyvatelstva válečnou propagandou bude předmětem dalšího výzkumu.

Snahou tohoto článku je ukázat alespoň některé možnosti, jak bránit dopadům nebo alespoň omezovat účinky propagandy na civilní obyvatelstvo, neboť i s tím je třeba počítat při krizovém řízení v době konfliktu. V první řadě je třeba si uvědomit skutečnost,

že pokud nepřátelská strana s konfliktem počítá předem (dlouhodobě dochází k eskalaci konfliktu), nejspíše zahájí propagandistickou kampaň ještě před tím, než konflikt dosáhne válečné fáze. Tím může značně obracet civilní obyvatelstvo na svoji stranu, což se může značně projevit během fáze války v podobě různých ilegálních hnutí odporu, partyzánských aktivitách, stejně tak jako v šíření extremismu a terorismu. Verbování civilistů do ozbrojených složek (ať už oficiálních nebo neoficiálních, případně ilegálních) lze považovat za vrcholný efekt propagandy a její maximální úspěch. Proto je třeba věnovat zvýšenou pozornost aktivitě různých ilegálních skupin, šířících nepřátelskou ideologii, včetně rozhlasového vysílání nebo v dnešní době především internetových stránek, šířících propagandu.

V dnešní době internetového rozšíření je velice těžké zabránit tomuto způsobu šíření propagandy, neboť v demokraticky fungujících zřizováních je omezování internetu sporné (pokud propaganda přímo neporušuje zákon, což bývá málokdy) a případné blokování určitých stránek však často pouze způsobí změnu adresy a šíření původního obsahu z jiných serverů. Proto možné efektivní řešení lze najít někde úplně jinde a na zcela jiném principu. Tímto řešením je vzdělanost společnosti. Tato teze vychází z předpokladu, podle kterého vzdělaný člověk, znalý historie není náchylný k uvěření lživé propagandy tolik jako člověk, který tyto znalosti nemá. Vzdělaný člověk, znalý historie hůře uvěří překrouceným

a lživým skutečnostem a na takového člověka bude mít propaganda minimální dopad, neboť je mnohem hůře manipulovatelný. Problémem však je, že tento způsob ochrany je „běh na velice dlouhou trať“, nicméně jeho efektivita by teoreticky měla v současných demokratických státech mít nejvyšší efektivitu.

ZÁVĚR

Uvedené příklady poukazují na různé metody propagandy, především v kontextu konfliktu na Ukrajině. Uvedený výzkum je však na svém počátku a je zaměřen kvalitativně a nikoliv kvantitativně, což znamená jeho poukazování na některé příklady s tím, že je třeba je ověřit kvantitativně, aby bylo možné je považovat za skutečně obecně platné a bylo možno je efektivně využít pro krizové řízení a ochranu civilního obyvatelstva před propagandou. Nicméně jeho závěry jsou důležité pro možnost dalšího zkoumání uvedené problematiky a využití závěrů tohoto výzkumu pro další práci. Výsledné doporučení tohoto článku sice možná nezapadá do klasického modelu a metody krizového řízení, nicméně jeho přínos by měl spočívat v možnosti použití zde uvedených závěrů pro další rozsáhlejší výzkumy, kde by mělo být dostatečné zde uvedené závěry vědecky ověřit, případně rozšířit o další příklady. Na takto získaných základech již bude možné zahrnout konkrétní doporučení do systému ochrany obyvatelstva s jistotou v pravdivosti uvedených tvrzení.

LITERATURA

- [1] POLREICH, M.: *Osobní rozhovor s bývalým čs. diplomatem*, Praha, 2014.
- [2] ROEWER, H., SCHÄFER, S., UHL, M.: *Encyklopedie tajných služeb ve 20. století*. 1. vyd. Praha, Euromedia Group, k. s. 2006, 544 s.
- [3] SNYDER, T.: *Krvavé země*. 1. vyd. Praha, Paseka s. r. o., 2013, 496 s.
- [4] SMETANA, J.: Vlastní fotografický archiv, 2016.
- [5] *Я Русский Оккупант* (18. 9. 2016, on line), dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=T65SwzHAbes>.
- [6] *Я Русский Оккупант без цензуры* (18. 9. 2016, on line), dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=yuZnhTcLpdE>.
- [7] MZV ČR: *Bezpečnostní strategie České republiky* 2015. 1. vyd. Praha, MZV ČR, 2015, 24 s.
- [8] Nejmenovaná skupina ukrajinských studentů VŠ: Osobní rozhovor s některými ukrajinskými studenty žijícími v ČR, Praha, 2014.
- [9] SNYDER, T.: *Krvavé země*. 1. vyd. Praha, Paseka s. r. o., 2013, 496 s.
- [10] Russian Insider (18. 9. 2016, on line), dostupné z: <http://russia-insider.com/en/ukraine-unity-and-fighting-freedom/5345>.
- [11] Nobelprize (23. 9. 2016, on line), dostupné z: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1990/.
- [12] SYRUČEK, M.: *Michail Gorbačov Uchránil Prahu od krveprolití?* 1. vyd. Praha, GradaPublishing, a. s. 2016, 180 s.
- [13] UN (28. 9. 2016, on line), dostupné z: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=54543#.V-vjUfS34Yg>.
- [14] *I Casualties* (28. 9. 2016, on line), dostupné z: <http://icasualties.org/oef/>.